

DÜŞÜNCELERİ İLE ZAMANA SIĞMAYAN AYNALKUDAT MİYANECİ

Doç. Dr. Ülker MEMMEDOVA*

Öz: Aynalkudat Miyaneci XII. yüzyılın seçkin bir filozofu, yazarı ve şairidir. Onun hayatından bahseden kaynaklar sayıca çok olsa da fikirlerin çoğu birbirini tekrarlar. Makalede düşünürün ailesi ve hayatı hakkında bilgi verilmiştir. Filozofun aslı Miyane şehriden olsa da dedesi mesleği ile alakalı Hemedan'a göçmüştür. Onun dedesi Ali Miyaneci ve babası Muhammed Miyaneci Hemedan'da kadı olmuşlar. O, Hemedan'da doğup yaşadığı için bazı kaynaklarda Hemedani gibi hatırlanır. Burada onlar hakkında Orta Çağ yazarlarının yüksek fikirleri verilmiştir. Onun dedesi Ali Miyaneci'nin şiirlerinden örnekler gösterilmiştir.

Makalede Aynalkudat Miyaneci'nin yaratıcılığı hakkında genel olarak bilgi verildi. Burada düşünürün felsefi mazmunlu yaratıcılığının sanatsal özellikleri araştırılmıştır. Felsefi şiirlerdeki sanatsallık anlatılırken yazarın fikirlerinin ifade tarzı da analiz edildi. Vatan ve doğa konularındaki düşünceleri ile düşünürün yaratıcılığında bazı örnekler verilmiştir. 2021 yılında, Aynalkudat Miyaneci'nin vefatının 890. ölüm yıldönümü münasebetiyle düşünür hakkında onun mirasına ve hatırasına saygı olarak bu makale hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aynalkudat Miyaneci, Orta Çağ, Azerbaycan edebiyatı, şiir, panteizm, felsefe

AYN AL-QUZAT MIYANEDJI WHOSE THOUGHTS DO NOT FIT INTO ERA

Abstract: Ayn al-Quzat Miyanedji is an outstanding philosopher, writer and poet of the 12th century. Although the sources mentioning his life are numerous, most of the ideas repeat one another. In the article, information is given about the family and life of the thinker. Although the philosopher was originally from Miyane, his grandfather immigrated to Hamadan related to his profession. His grandfather Ali Miyanedji and his father Muhammed Miyanedji became judges in Hamadan. He is remembered as Hamadani in some sources because he was born and lived in Hamadan. Here are given the high ideas of medieval writers about them. Examples of his grandfather Ali Miyanedji's poems are shown.

In the article, general information is given about the creativity of Ayn al-Quzat Miyanedji. Here, the artistic features of the philosopher's philosophical creativity are investigated. The expression style of the author's ideas is analyzed while describing the artisticity in philosophical poems. The subjects of homeland and nature are mentioned. Some examples of the creativity of the thinker during the analysis are given. In 2021, 890th anniversary of Ayn al-Quzat Miyanedji's death. This article about the thinker on the anniversary is an homage to his legacy and memory.

Key Words: Ayn al-Quzat Miyanedji, Middle ages, Azerbaijani literature, poem, pantheism, philosophy

ORCID ID : 0000-0001-2345-6789

DOI : 10.31126/akrajournal.970322

Geliş tarihi : 12 Temmuz 2021/ Kabul tarihi: 12 Ekim 2021

*Azerbaycan Millî İlimler Akademisi Nizami Gencevi Onuruna Edebiyat Enstitüsü.

1. Giriş:

Önde gelen filozof, şair, yazar Aynalkudat Ebü'l-meali Abdullah ibn Muhammed ibn Ali Miyaneci (1099-1131) XII. yüzyılda filozof gibi önemli bir rol oynamış dâhi şahsiyettir. Kısa ömür yaşamasına rağmen yüksek öğretimi, değerli fikirleri, yarattığı eşsiz eserler ona zamanının zekâ sahipleri arasında özel bir makam kazandırmıştır. O ilim tarihinde filozof gibi meşhur olmuş ve dünya görüşü daha çok tetkik edilmiştir. Buna rağmen Azerbaycan edebiyatının gelişiminde onun büyük hizmetleri vardır.

Kaynaklarda Miyaneci nisbesinin iki mekâna ait olması gösterilir. Onlardan biri Şam'daki Miyanec'dir. Diğeri ise Azerbaycan'ın kadim şehirlerinden biri olan Miyanec'dir. Şehir, Tebriz ile Maraga arasında olduğu için bu şekilde adlandırılmıştır (İbn el-Esir: 287; es-Suyuti, 1840: 352; es-Semani, 1984: 552; el-Hemevi, 1977: 701).

Kaynaklarda her iki mekâna ait önemli şahsiyetlerin isimlerine rastlanır. Azerbaycan'ın Miyanec şehrinin şahsiyetlerinden bahsederken Hemedan kadısı Ebü'l-Hasan Ali ibn Hasan Miyaneci, onun oğlu Ebu Bekir Muhammed Miyaneci'nin isimleri gösterilir. Ebu'l-Hasan Ali Miyaneci Müslüman Doğu'da panteist felsefenin kurucusu Aynalkudat Abdullah Miyaneci'nin dedesidir. "Miyaneci'ler XI-XII. yüzyıllarda yetenekli şairlerin, seçkin bilim adamlarının büyük bir neslidir. Onlardan Aynalkudat Miyaneci'nin dedesi Ebü'l-Hasan Ali Hasan oğlu Miyaneci iyi eğitilmiş bir hukuk bilgisi ve ince ruhlu bir şair olarak biliniyordu." (Memmedov, 1994: 123).

Orta Çağ kaynaklarından ve bu alandaki araştırmalardan bilinmektedir ki düşünürün aslı Azerbaycan şehri Miyanec'tendir. Fakat "Hemedan'da doğduğu ve yaşadığı için Hemedani adıyla meşhurdur. O baş kadı vazifesinde derin saygı kazandığından "Aynalkudat" (Ayn el-kudat – Kadıların gözü) onursal unvan almıştır. "Ebü'l-meali" lakabı ise "Faziletler babası" demektir." (Memmedov, 1994: 123).

2. Kaynaklarda Aynalkudat Miyaneci'nin Ailesi Hakkında

Düşünürün dedesi Ebü'l-Hasan Ali ibn Hasan Miyaneci'nin hayatı ve faaliyeti hakkında kapsamlı bilgi yoktur. Kaynaklarda fikirler neredeyse birbirini tekrar eder. Burada âlim "Bağdat'ın meşhur faziletliilerinden biri" gibi sunulur. Ali Miyaneci Bağdat'ta Ebu Tayyib Tabari'den (959-1058) fıkıh öğrenmiş, Ebü'l-Hasan Ali Kazvini'den (970-1050), Ebu Muhammed Hasan Hellal'dan (963-1047) ve başkalarından hadis dinlemiştir. O, 1079 yılının Nisan ayında sabah namazı zamanı kendi mescidinde katledilmiştir (El-Esnevi, 1987: 212; İbn Mulkan, 1997: 419; Es-Subki 1, 1964: 252; Memmedov, 1994: 123; Mahmudov, 1983: 139; Es-Semani, 1984: 655; es-Sefedi 2, 2000: 182). Kaynaklarda Ali Miyaneci kadı olmakla beraber yetenekli şair olarak da hatırlanır.

Ali Miyaneci'nin zamanımızda az sayıda şiiri mevcuttur. Onlardan birinde o, Mauşan'ı vasf etmiştir:

*Eğer bahçelerin güzellikleri hatırlanırsa,
Hayallerde Mauşan vadisi canlanmaz mı?
Bölünmüş bir halk görürsün. Onların hepsi,
Her işte eğlence mekânlarında eğlenenlerdir.
Her ceylanın ortamında şarkıcılar şarkı söyler,
O, zengin güzelliklere aittir.
Güzel bahçeler ve köpüklü sularla
Üçlü ve ikili gezenlere zevk verir.
Meyveler üzerinde kuşların ötmesi
Akik ve inci olarak görersin*

(Es-Semani, 1984: 655; İbn el-Esir: 287).

Ebdürreşid Bakuvi, Mauşan eyaleti hakkında yazmıştır: Mauşan “Ervend Dağı'nın çevresinde bulunan Horasan mahallelerinden biridir. Burada fazla su, ağaç ve meyveler vardır. Çiçeklerinden misk kokusu gelir. Nehirlerinin suyu temiz ve durağandır. Hemedan'ın ahali Mauşan'a yazın kaysılar olunca gelirler. Kayısı ağaçlarının sahipleri ziyaretçilerin kaysıların gölgesinde dinlenmesine izin verirler.” (El-Bakuvi, 1992: 104).

İlginç şeylerden biri şudur ki kaynaklarda Mauşan hakkında bilgi verilirken mekânın güzelliklerini Ali Miyaneci'nin ve onun torunu Aynalkudat Miyaneci'nin şiirlerinden örnekler göstermekle övmüşler.

Düşünürün dedesi Ali Miyaneci diğer şiiri tam farklı konudadır. Şurada dönemin değişiklikleri ve zamanın zorlukları tartışılıyor. Şairin Ebu Bekir Ehbariye ünvanlanmış şiirinden:

*Ey uyuyan, onun devri ayıktır.
Karşılaştığımız her şey şartların sonucudur.
Ev sahibi, yarattığınız her şey halkına bırakılacak.
Temiz bir hayat yaşayan bir başkasının talihsizliğine neden
seviniyor?
Herkesin ortak bir kaderi vardır.
Geceyi taşlarla teneke çömler arasında geçirir.
Mutlu bir günde kör edilerek aldatılmışsa
Sabah ağır talihsizlikle yüklenir.
Ticarete tutumlu bir şekilde başlayan kar ediyor
Tasarruf, doğrudan bir servet sermayesidir (İbn en-Neccar: 200).*

Kaynaklarda her zaman Hemedan Kadısı Ali Miyaneci yetenekli bir şair olarak sunulsa da onun birkaç şiiri zamanımıza ulaşmıştır. Genel olarak, Miyaneci'nin Müslüman Doğu'nun tarihindeki hizmetleri yok sayılamaz.

Aynalkudat Miyaneci'nin babası Ebu Bekir Muhammed ibn Ali ibn Hasan Miyaneci de aynı zamanda ünlü bir hukuk bilimcisi ve Hemedan şehrinin kadısı olmuştur. Kaynaklarda Hemedan kadısı olarak "faziletli, zekâlı, hoş görülü" olarak anılır. Orta Çağ yazarlarından biri onun hakkında şunları yazmıştır: "Faziletli, faziletlinin oğlu ve faziletlinin babası. Yani o kadı Ali Miyaneci'nin oğlu, Aynalkudat Abdullah Miyaneci'nin babasıdır." (Memmedov, 1992: 8).

3. Aynalkudat Miyaneci'nin Hayatı

Yazarlar panteist filozof Aynalkudat Miyaneci'nin hayatı hakkında fikirlerini esas olarak aynı olgular olmak üzere kısaca anlatmışlar. Onun hayatı ile ilgili kapsamlı bilgi yoktur. Yazılardan bu sonuca varılabilir ki "Aynalkudat Ebü'l-Meali Abdullah ibn Muhammed ibn Ali Miyaneci 492 (1099) yılında Hemedan şehrinde doğdu. Eğitimine çok küçük yaşta başladı, Ömer Hayyam, Ahmed Gazali, Muhammed ibn Hammeveyh ve diğer bilim adamlarından çeşitli bilimler öğrendi." (Memmedov, 1978: 60).

Zamanımızda tüm düşünürlerin fikirlerini ifade etmelerine saygı ile yaklaşır. Geçmiş yüzyıllara baktığımızda keşiflerin, fikirlerin bazen yaratıcılarının hayatına mal olduğunu görüyoruz. Orta Çağ Müslüman Doğu'nun birkaç önde gelen şahsiyetinin bu tarihin acı gerçekliğinin kurbanı olması talihsiz bir durumdur. Maalesef, kamuoyunun gelişmesinde yarattıkları özgün fikirlerin toplumda kabul görmemesi ve anlaşılması trajedisini yaşayan dâhiler arasında aslı Azerbaycan'dan olan düşünürlerin de bulunduğunu belirtmek gerekir. Hayatları kısa olmasına rağmen çalışmaları, ortaya koydukları fikirleriyle bir bilgelik örneği yarattılar. Bu kişiliklerin hayatı, azim ve iradesi her zaman bir örnek olarak belirtilmiştir. Kısa bir hayat yaşayan Aynalkudat Miyaneci, keskin yargıları ve özgün fikirleriyle genç yaşlardan itibaren dikkatleri üzerine çekti, sufizme ilgi gösterdi ve panteist felsefenin temelini koydu. Kesin açıklamaları ona karşı çok sayıda muhalif yaratmıştı. Sonuç olarak, diğer özgür düşünen filozoflar gibi, kendi fikirlerinin kurbanı olmuştur.

Kaynaklarda her zaman düşünür hakkında yüksek fikirler söylenmiştir. Burada Aynalkudat Miyaneci "kerametli imamların ve mukaddeslerin büyüklerinden biri" gibi hatırlanır. Anlatılır ki o yüzyılın faziletlilerinden biri, fakih, yazar ve faziletli bir örnek olarak gösterilir. Sufizme meylenmiş, onların tarifsiz kelimelerini, işaretlerini ezberleyebilmiştir. Düşünür dinî ve başka eserlerinde Gazali'nin takipçisiydi. Âlim kıyafeti giymiş zamanın cahilleri onu kıskanıyordu (El-Beyhegi, 1351: 111; Es-Subki 2, 1964: 120; İbn el-Fuveni, 1374: 288; El-Esgelani, 2002: 191; El-Esnevi, 1987: 116; es-Sefedi 1, 2000: 191; el-Yemeni, 1997: 178; ez-Zehebi (1985): 462).

Çoğu kaynakta, vezir Ebü'l-Gasim Dargazini'nin Aynalkudat Miyaneci'yi öldürmekten dolayı suçlu olduğu anlatılır. İfade edilenleri açıklığa kavuşturmak için, kişiliği hakkında yazılanlara dikkat etmek ilginç olur. Kıvameddin Nasir ibn Ali Ebü'l-Gasim'in aslı Nisabad'dandır. Ama kendini Dargaziler ile ilişkilendirir. 1123 yılında Sultan Mahmud'un (1118-1131) veziri Şemsülmülk Osman ibn Nizamülmülk, Beylegan yakınlarında öldürüldükten sonra Ebü'l-Gasim Dargazini 1124 yılında vezir tayin olunmuştur. Göreve geldiği andan itibaren, sarayın dâhilinde ihtilafa, güç kullanmaya ve bilim adamlarının kanını dökmeye başladı. Bu nedenle Sultan Mahmud, onu, 1127'de vezirlikten çıkarıp hapsedti. Sultan Mahmud, Sultan Sencer'in ısrarı üzerine Dargazini'yi 1128 yılında tekrar vezir olarak atadı. Sultan Mahmud'un (1131) vefatından kısa bir süre önce, Dergezeni birçok devlet adamlarını, Aynalkudat Miyaneci'nin hayranlarından ve müridlerinden Azizeddin Ebu Nasır Ahmed ibn Hamid Mustavfi de olmak üzere hapsedtirerek Tikrit'e yolladı ve onun taraftarlarından da intikam aldı. Azizeddin Mustavfi sonradan düşünürün hayatı, şehitliği hakkında haber veren yazarlardan İmadeddin İsfehani'nin amcasıdır (Mahmudov, 1983: 135; Useyran, 1341: 3).

Aynalkudat Miyaneci 28-29 yaşlarında özgür düşüncesine göre müslüman kanuncuları – fakihler tarafından takibe maruz kalmıştır. Farklı yerlerde fakihler onu kafir ilan ederek katline fetva verdiler.” (Memmedov, 1978: 60).

Vezir Ebü'l-Gasim Dargazini önyargılı yaklaşarak düşünüre karşı güçler hazırlamış, bazıları onda kusur arayarak sözlerini farklı şekilde yorumlamış, belge hazırlamışlar. Özgür düşünceli filozof vezir Ebü'l-Gasim Dargazini'nin emriyle 1128'de Bağdat hapishanesinde tutuluyor. Bir süre gurbette kaldıktan sonra Hemedan'a geri dönüyor ve 1131 yılı 6 Mayıs'ta otuz iki yaşında ders verdiği medresede idam edilmiştir (el-İsfehani, 1999: 127; Useyran, 1341: 3; Memmedov, 1978: 60).

4. Aynalkudat Miyaneci'nin Yaratıcılığı

Aynalkudat Miyaneci'nin kendisinin ve kaynakların verdiği bilgiye göre o on dört eserin yazarıdır ve onların çoğunun isimleri bilinmektedir. Âlim, eserlerini Arap ve Fars dillerinde yazmıştır. İran âlimi Efif Useyran, filozofun “Züb-detü'l-hakaik”, “Temhidat” ve “Şakva al-ğarib” eserlerini yayımlayarak her birine büyük boyutta mukaddimeler yazmıştır. Ayrıca âlim düşünürün çeşitli kişilere mektuplarını toplayarak yayınlamıştır.

Aynalkudat Miyaneci'nin “Şakva al-ğarib” eseri derin içeriği ile beraber sanatsal yönleri de vardır. Düşünürün edebî ve sanatsal yaratıcılığının Azerbaycan'da ilk araştırmacısı filoloji ilimleri doktoru, Prof. Malik Mahmudov “Şakva al-ğarib” risalesini Azerbaycan edebiyatında Arapça nesirin ilk örneği

saymış ve bildirmiştir ki “Şekva el-garib”e kadar Arapça sanatsal nesir böyle bir orijinal eser tanımamıştır.”([Mahmudov, 1983: 149).

Aynalkudat Miyaneci'nin nesir yaratıcılığına dair değeri filoloji ilimleri doktoru Prof. Gafar Kentli tarafından verilmiştir. Âlim hakkında şunları söylemiştir: “Aynalkudat Hakani'den en az 60-70 yıl önce kendi yaratıcılığı ile Azerbaycan'da Arapça ve Farsça yaratılan sanatsal nesrin güzel örneklerini vermiştir. İlmî-felsefî sorunları edebî ve sanatsal dilde anlatmakta Aynalkudat gerçekten mucizevi bir yetenek göstermiştir.” (Kentli, 1964: 108).

Aynalkudat Miyaneci'nin nesri içeriği açısından nazım yaratıcılığından farklı değildir. Bir eserde aynı içeriğin her iki edebiyat türünde verilmesi onun şair ve yazar niteliğini ortaya koymuştur. Eserde vatan sevgisi, doğanın güzelliği, zamandan şikâyet özel olarak analiz edilen konulardandır. Düşünürün vatan hasretiyle yazdığı fikirler daha güzel ve sanatsallığı ile çekicidir. Burada rastlanan doğa tasvirleri üslubuna göre Arap kasidelerine yansıyan şiir geleneklerine çok yakındır.

Aynalkudat Miyaneci, şiirlerinde hem derin zekâya sahip filozof, hem de hassas ruha sahip bir şairdir. “Âlim, şiirle meşgul olmayı bir eğlence, geçici bir tutku gibi bakmamış, düzenli bir şekilde, hayatının sonuna kadar şiir dünyasının ufuklarında kanatlanmış, doğanın güzelliklerinden doğan ilhamlı duygularını, hayatla ilgili felsefî düşüncelerini şiir diline çevirmiş, şair kalbinin hararetini odlu satırlara serpmiştir.” (Mahmudov, 1983: 159).

Azerbaycan'da Aynalkudat Miyaneci'nin felsefî mirasının tek araştırmacısı Azerbaycan Millî İlimler Akademisi'nin muhabir üyesi Zakir Memmedov filozofun bakış açısını araştırarak onun yarattığı panteizm taliminin mahiyetini açıklamış ve tüm bunları birkaç monografiyle yansıtmıştır. O, panteist taliminin yaranmasını İbn Arabî'nin (1165-1240) ismiyle ilişkilendirenlerin fikirlerini reddederek yazmıştır: “Aslında sufizmin panteist felsefesi İbn Arabî'den hâlâ yarım asırdan fazla bir süre önce Azerbaycan düşünürü Aynalkudat Miyaneci'nin eserlerinde dolgun şekilde ifadesini bulmuştur.” (Memmedov, 1978: 154). Âlimin ilk kez söylediği fikirler filozofun bakış açısına verilmiş yüksek bir değerdir. Bu Azerbaycanlı âlim ve düşünürlerin Doğu'nun zekâ hazinesinin zenginleşmesinde hizmetlerine, dünya ilmine armağan vermeye kadir olduklarına açık örnektir.

Bazı noktalarda, Aynalkudat Miyaneci, XIV. yüzyılın büyük şairi İmadeddin Nesimi'nin fikirlerinin öncüsü olarak kabul edilebilir. Seleflerinden farklı olarak, Nesimi'nin yaratıcılığı araştırmacılar tarafından çoğu zaman önde gelen bir şair olarak incelenmiştir. Nesimi'nin şiirleri sanatsal ifadeler açısından zengindir. Aynı zamanda derin felsefî içerikleriyle araştırmacıları da cezbetmiştir.

“İmadeddin Nesimi'nin bakış açısı kadim Doğu, Antik Yunanistan, bununla beraber Orta Çağ'ın değişik fikir cereyanları (peripatetizm, sufizm, İşrakilik, özellikle Hurufilik) temelinde oluşturulmuştur. Onun eserlerinde Zerdüşt, Pisagor, Platon, Aristoteles, Bistami, Hallac, İbn Sina, Aynalkudat Miyaneci, Şihabeddin Suhreverdi ve hayranlık duyduğu Fezullah Neimi'nin etkisi hissedilir.” (Memmedov, 1994: 266). İmadeddin Nesimi'nin panteist fikirleri düşünürün mülhazalarından kaynaklandığından şairi, Aynalkudat Miyaneci'nin halefi saymak mümkün. Ancak onun panteistik görüşleri biraz farklı bir şekilde sunulmuştur. “Nesimi'nin panteizmini sufilerin felsefesinden ayıran temel özellik, hurufî semboller kullanmasıdır.” (Memmedov, 1994: 270).

5. Aynalkudat Miyaneci'nin Yaratıcılığının Felsefi ve Sanatsal Özellikleri

Sanatsal konuşmada her zaman dilin akıcılığına, sözlerin zenginliğine ve kelimelerin ustaca kullanımına özel önem verildiği bilinmektedir. Özellikle şiirde bu nitelikler, filologlar ve edebiyat eleştirmenleri için tartışma konusu olmuştur. Düşünürlerin şiirleri, derin felsefi içerikleriyle birlikte, kelime seçimleri ve ifade tarzları açısından da filolojik olarak değerlidir. Ünlü âlimin şiirleri, felsefi ve sanatsal analogilerin birleşiminde çok akıcı ve çekici görünüyor.

İnsan suretinin vasfı, yüz çizgilerinin güzelliklerini ayrı ayrı farklı benzetmelerle ifadesi edebiyatta çok yaygın. Benzetmelerin bazıları gerçek insan güzelliğinin vasfı olarak kabul edilse de bu yaklaşımın bazen felsefi bir anlamı vardır. Düşünür şiirlerinin birinde şöyle diyor:

*Yarımın dudakları üzerinde siyah bir bendir
Sanırım şekerin üstündeki miskden olan mühürdür.
Habeşin şahı canımı zinhara getirse
Ben o mühürü kırarım ve şekeri götürürüm.*

(el-Hemedani-el-Miyaneci, 1972: 472).

Aynalkudat Miyaneci şiirinde sanki insan yüzünün tasvirini yaratmıştır. O, “yar” derken sevgilisinden bahsediyordu. Düşünür dudakların ve üzerindeki siyah benin vasfını verirken lirik kahramanının güzelliğini okucularına anlatmıştır. Şair bu manzarayı “şekerin üstündeki miskden olan mühür” olarak adlandırmıştır. Literatürde “dudak” ile “şeker” kelimesinin karşılaştırılması popüler bir epitetir. Miskin hoş bir kokusu olduğu bilinmektedir. “Misk kokusu” benzetmesi, Şark edebiyatındaki en yaygın metaforlardan biridir. İlahi bu güzeliği yaratırken dudaklarının üzerinde siyah bir ben'de çizmiştir. Bu ben dudakları mühürleyerek ihtiyaç olmadığında hoş kelimelerin yayılmasını engeller. Sonunda, aşık her şeyden yorulur ve birçok kişinin anlayamayacağı

düşündüğü kelimeleri söyler. Sanki şeker kabından mühür koparılır, herkese tatlı, güzel kokulu bir nimet gösterilir. Aşık konuşurken, şairin dediği gibi mührü kırdığında bu sözler yayılacaktır.

Elbette bu mısraların her kelimesinin içsel bir anlamı vardır. Şiirdeki görünen güzellik ve epitetler, yazarının yüksek ilham kaynağına işaret eder.

Başka bir şiirinde ise Aynalkudat Miyaneci aşkının büyüklüğünü, onun ruhuna, cismine sahipliğini kendine mahsus şekilde anlatmıştır:

*Cismimde artık yer kalmadı, ey güzel
Önde ve arkada hamı sene aşık oldu, ona göre
Eğer kendi damarımı açmağa kast etsem
Korkaram senin aşkına saplanar neşterin ucu*

(el-Hemedani-el-Miyaneci 2, 1341: 90).

Düşünür, “Ey güzel” diyerek sevgilisine hitap ediyor. O, sevgilisinin onun cisminde tecelli ettiğini söylüyor. Burada şair onun çekiciliğini anlatırken herkesin gördüğü anda beğendiğini bildirir. Maşuk o kadar güzel ki ona âşık olmamak imkânsızdır. Kalbini, cismini kendi güzelliğiyle meftun etmiş maşuku o nereye baksa görür. Büyük bir sevgiye sevdalananların kalbini her zaman aşkın sığınağı gibi görmüşler. Kalbin insan yaşamındaki tıbbi önemi hakkında çok şey söylenebilir. Onun her çırpıntısı insanı hayatta tutuyor, damarlardan akan kanla bu canlılık var olur. Aynalkudat Miyaneci, sevgilisine beslediği sevginin kana karıştığını ve tüm vücudunda dolaştığını söylüyor. Kanıt olarak damarlarını neşterle kesmeyi ve kanını akıtmayı düşünüyor. Ancak bu durumda aşkın sapladığı neşter damarını delerken sadece kanını dökmekle kalmaz, aşkını da incitir.

Aynalkudat Miyaneci'nin şiirleri arasında bir başka güzel benzetmede bahsedilir:

*Gözümle o meydanı sulayarsan
Kirpiğinle o sarayların yolunu süpürürsen
O kapıçıya yüz canı rüşvet gibi verersen
Orada cana hiçbir tehlike olmadığını söyleyin*

(el-Hemedani-el-Miyaneci 2, 1341: 85,9).

Önde gelen bir filozof tarafından yazılan bu sözler, benzetmeleri ve metaforaları ile dikkat çekiyor. Şair, şiirini öyle bir şekilde yarattı ki her dizesi ayrıntılı düşüncesi ve mükemmel sanatsallığı ile seçiliyor.

Aynalkudat Miyaneci burada âşkın fedakârlığını anlatmıştır. Bu âşık kendi sevgisi için hangi fedakârlığı yapmaz ki? Kalbinde muhteşem bir sevgi sarayı inşa ederek her şeye hazırdır. Gözlerin kalbin aynası olduğu benzetmesi çoğu edebiyatta bulunur. Aşkın sevgi azabından acı çeken kalbinin inlemesi onun gözlerinde yansımıştır. Bu nedenle aşk sarayına çıkan meydan gözyaşlarıyla sulanır. Burada düşünür ilginç bir karşılaştırma yapıyor. Aşkın sarayına can

atan âşık hasret çekerek o kadar ağlar ki maşukuna ulaşana kadar çok gözyaşı akıtır. Sanki o akıttığı gözyaşlarıyla bu yolları suluyor. Visale kavuşanda bu yüce makama kadar karşılaştığı bütün kötülükleri, kusurları gözlerinin koruyucusu sayılan, uzun zamandır yaşlardan ıslanmış kirpikleriyle süpürüp atacak. Kalpdeki sevginin aynası sayılan gözler sevgiye kavuşturan yolu sulayacak, kirpikler süpürecektir. Bu sayede âşıkın mesafeyi aşmasına, olumsuzluklardan arınmasına, doğru ile yanlış arasında seçim yapmasına ve ortamı arındırmasına yardımcı olacaktır.

Düşünür aşkının sevgisi uğrunda her türlü kurbanlara hazır olduğunu anlatır. Hasrete son koymak ve visale kavuşmak onun en büyük arzusudur. Ebediliğin mahiyetini anlayan herkes maddiyat bağlılığını önemsiz sayarak cismani değil, ruhen yaşamayı tercih eder.

6. Aynalkudat Miyaneci'nin Yaratıcılığında Vatan Hasreti

Eserleri felsefi mazmunuyla daha fazla dikkat çeken Aynalkudat Miyaneci'nin yaratıcılığında sanatsal yönlerden biri de vatan sevgisiyle ilgili düşünceleridir. Düşünürün bu yönde söylediği fikirler sürgün acısıyla bir yabancının hüznü çığlığıdır. O, duygularını nazmın ve nesrin vasıtasıyla karşılıklı şekilde vermiştir. Yazar, acı hasretten doğan bu konuda doğup büyüdüğü yerleri övüyor.

Genç yaşta haksızlıkla karşı karşıya gelen, tutuklanarak Bağdat'ta yakalanarak zindana atılan düşünür, ona karşı önyargılı suçlamalarla beraber vatan hasretiyle de acı çekmektedir. Arkadaşlarından, yakınlarından ayrı geçirdiği zaman bir türlü bitmek bilmiyor.

Bildirildiği gibi, Aynalkudat Miyaneci'nin aslı Miyane şehriden olsa da Hemedan'da doğdu ve büyüdü. Düşünür eserinde rastlanan vatan hasretiyle bağlı fikirleri Hemedan'la ilgilidir. Bu sebepten de o, bazen araştırmalarda Hemedani gibi sunulmuştur. Kimliğinden asılı olmayarak insanın gözlerini açtığı, yaşadığı mekân da onun vatanıdır. Ne zaman yaşadığı mekândan uzak düşerse bu mekânı özler. Şair Ervend'in çiçeklerini, Hemedan'ı hatırlayıp, bu yerler için gözyaşları döküyor. "Sanki ben Hemedan'a çatan ve Mauşan dönemelerine gelerek Irak'tan yola çıkan karavandayam; oralarda tepeler ve dereler artık yeşillenmiştir. Bahar ona ülkenin haset çektiği hibre-örtülü bir elbise giyindirmiştir. Onun çiçekleri misk gibi kokuyor, çeşmelerden nehirler gibi su akar. Onlar güzel bağlarda kervandan indiler, yapraklarla örtülmüş ağaçların gölgesinde oldular." (el-Hemedani-el-Miyaneci 1, 1341: 4).

Düşünür, duygularını şiirle de anlatmıştır:

Ey Hemedan, bir ülkeden olan yağış seni salamladı

Ey Mauşan, bir vadiden olan katreler seni suladı

(el-Hemedani-el-Miyaneci 1, 1341: 4).

Aynalkudat Miyaneci bu beytinde yaşadığı topraklara seslenir, onu selamlıyor. Bir an unutamadığı o diyar, her zaman dilinden akan en hoş sözler olmuştur. Burada insanların samimiyetini, yakınlığını dillendiren yazar, onlarla iletişim kurmaktan hoşlanır. “Sonra kardeşler onları karşıladılar, yaşlılar ve gençler bizi onlardan sordular. Yürekler hançere dayandı, onların gözyaşları göz çukurunu tuttu.” (el-Hemedani-el-Miyaneci 1, 1341: 4). Yakınlarının etrafını sarması ve yanlarında olmaları kendini çok memnun ediyor. Herkes müjdeci gibi gelmiş bu karavanın adamlarından azizleri hakkında soruyor.

Düşünür, kalbin acısını benzetmelerle ifade eder:

Eğer benim kalbim demirden olsaydı

Demir kendi berklğine rağmen eriyordu.

Eğer benim kaygıyla kara karga ilgilenseydi,

Fikirleşdiklerimi fikirleşseydi dükü beyazlaşardı

(el-Hemedani-el-Miyaneci 1, 1341: 6).

Düşünür acısını anlatırken sabrını ve iradesini ifade eder. O, kederinin çokluğundan şikâyetlenir. İnsan cisminin bu şekilde acılara düşmesinin imkânsızlığını söyler. Hatta bu kaderin acısı karşısında demirin de berklğini koruyamayacağını düşünür. O demirin de tahammül etmediği bu kedere onun kalbinin nasıl sabrettiğine şaşırır. Başka bir kıyaslamasında kederini uzun yıllar yaşayan, tüyleri kapkara kargaya danışırca kaygıdan tüyelerinin beyazlanacağını anlatır. Eğer yalnız düşünmekle onun tüyleri beyazlaşırsa, düşünürün bu azaptan neler yaşar.

Ardından o kendini dözümüyle taşla kıyaslayır:

Eğer men taşdan olsaydım, taş parçalanardı.

Rüzgâr olsaydım, kumları kalxızan kasırğa onun yanında

eşidilmez olardı

(el-Hemedani-el-Miyaneci 1, 1341: 6).

Acı o kadar çok ki berklğiyle bilinen taş azaba tahammül etmeyip parça parça olurdu. Düşünür rüzgâr gibi esmek, kederini gidermek ister. Fakat taşlar da, rüzgâr da onun acısı karşısında çaresizdir.

Aynalkudat Miyaneci'nin edebî sanatsal mirasında dikkat çeken konulardan biri de doğa tasvirleridir. Onun bu yönde yazdıkları, konuya yaklaşımı diğer Doğu edebî örneklerinden farklı şekilde anlatılmıştır. Yazar doğa tasvirlerini verirken vücudun yabancı bir yerde olmasına rağmen, ruhsal olarak kanatlanıp anavatanına sefer ettiğini, buranın mevsimsel değişkenliğini hissettiğini anlatır. Anavatanına ve onun insanlarına karşı kalbindeki hasret, vatan sevgisinin büyüklüğünün göstergesidir. Düşünürün becerisi o ki bu konuları nesrin ve nazmın vasıtası ile anlatır.

Sonuç:

Çağdaş zamanın âlimleri yazdıkları edebiyat tarihi, felsefi cereyanları anlatan sözlük ve tarih kitaplarında Aynalkudat Miyaneci hakkında bilgilere rastlanır. Düşünürün değerli mirası edebî ve felsefi yönden her zaman araştırmacıların ilgisini çekmiştir. O, değerli fikirleriyle, eşsiz eserleriyle kısa ömür yaşamasına rağmen XII. yüzyılın manzarasında benzersiz bir zirveye yükselmiştir. İlim tarihinde o, önde gelen bir filozof olarak daha ünlüdür. Fakat şiirleri, yazma üslubunun yüksek sanatsallığı eserlerine edebiyat mevkiinden yaklaşımı ihtiyacı yaratır.

Aynalkudat Miyaneci'nin eserleri Azerbaycan edebiyatı tarihinin XII. yüzyıl döneminde felsefi muhtevası ve son derece sanatsallığı ile benzersiz bir yol açmıştır. Derin felsefi düşünceleri sanatsal üslubun yardımıyla okucuya anlatma düşünürün yeteneğinin açık bir örneğidir. Diğer yandan bu eserleri tetkiki Arapça ve Farsça yazılmış mirasımızın araştırılmasıdır. Filozofun mirasının kapsamlı incelenmesi onun Orta Çağ kültüründe hizmetlerinin daha aydın anlamaya yardımcı olur.

2021'de Aynalkudat Miyaneci vefatının 890. yılında Azerbaycan'da anılmıştır. Azerbaycanlı âlimin hayat ve yaratıcılığı her zaman araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Çağdaş zamanda düşünürün mirasının dünya âlimleri tarafından araştırılması ve tebliği devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- El-Bakuvî Ebdürreşid (1992); "Abidelerin" hülasesi ve güdretli hökmdarın möcüzeleri. (Arapcadan tercümesi, mukaddime ve şerhleri akademik Ziya Bünyadovundur). Bakı: Şur.
- El-Beyhegi (1351); Tetimmet sivan el-hikme. Lahut.
- El-Esnevi (1987); Tabakat eş-şafiiyyi. c. 2, Beyrut-Lubnan: Dar el-kutub el-ilmiiyyi.
- İbn el-Esir; el-Lubab fi tehzib el-ensab. c. 3, Bağdad: Mektebetu-l-musenni.
- İbn el-Fuvelî (1374); Mucem el-adab fi mucem el-algab. c. 2, Teheran: Vezarat es-segafe va el-irşad el-islamiyyi.
- İbn el-Mulkan (1997); el-İkd el-mezheb fi tabakat hamlet el-mezheb. Beyrut-Lubnan: Dar el-kutub el-ilmiiyyi.
- İbn en-Neccar; Zeyl tarih Bağdad. c. 1, Beyrut – Lubnan: Dar el-kutub el-arabiyyi.
- El-Esgelani (2002); Lisan el-mizan. c. 6, Beyrut: Mekteb el-metbuat el-islamiyye.
- El-Esnevi (1987); Tabakat eş-şafiiyye. c. 2, Beyrut-Lubnan: Dar el-kutub el-ilmiiyyi .
- El-Hemedani - El-Miyaneci Aynalkudat (1972); Nameha. c. 1, Teheran.
- El-Hemedani – el-Miyaneci Aynalkudat 1 (1341); Şekva el-garib. Teheran: Matba camia Teheran.
- El-Hemedani – el-Miyaneci Aynalkudat 2 (1341); Temhidat. Ba mogaddeme va tashih va tahşiye va talig Afif Useyran. Teheran: Çaphane daneşgah.
- El-Hemevi Yakut (1977); Mucem el-buldan. c. 5, Beyrut: Dar sadir.
- El-İsfehani İmadeddin (1999); Haridet el-gasr va ceridet el-asr fi zikr fudalai ehl faris. Teheran: Ayne miras.
- Kentli Gafar (1964); Görkemli Azerbaycan âlimi Aynalguzat Abdullah Miyaneci. Azerbaycan SSR EA Haberleri, İctimai ilimler seriyası. S. 4, s. 107-111.

Doç. Dr. ÜLKER MEMMEDOVA

- Mahmudov Malik (1983); Erebe yazmış azərbaycanlı şair və ediblər (VII-XII esrlər). Bakı: Elm.
- Memmedov Zakir (1978); XI-XIII yüzillərdə fəlsəfi fikir. Bakı: Elm.
- Memmedov Zakir (1994); Azərbaycan fəlsəfəsi tarixi. Bakı: İrşad.
- Memmedov Zakir (1992); Eynəlgüzar Miyaneci. Bakı: Elm.
- Es-Sefedi Selah ed-Din 1 (2000); el-vafı bi-l-vefeyat. c. 17, Beyrut-Lubnan: Dar ihyai et-turas el-arabiyyi.
- Es-Sefedi Selah ed-Din 2 (2000); el-Vafı bi-l-vafayat. c. 20, Beyrut-Lubnan: Dar ahyai et-turas el-arabiyyi.
- Es-Semani (1984); el-Ensab. c. 11, El-Kahire: Mektebe ibn Teymiyye.
- Es-Subki 1 (1964); Tabakat eş-şafiiyye el-kubra. c. 5: İsa el-babi el-helebi.
- Es-Subki 2 (1964); Tabakat eş-şafiiyye el-kubra. c. 7: İsa el-babi el-helebi.
- Es-Süyuti (1840); Lebb el-lubab fi tehrir el-ensab. c. 2, Bağdad: Mektebetu-l-musenni.
- Useyran Afif (1341); Mugaddeme ale şekva el-garib. Tehran: Çaphane daneşgah.
- El-Yemeni el-Yafii (1997); Mirat el-cinan. c. 3, Beyrut-Lubnan: Dar el-kutub el-ilmiiyyi.
- Ez-Zehebı (1985); el-İber fi haber men gaber. c. 2, Beyrut-Lubnan: Dar el-kutub el-ilmiiyyi.